

Âşık Şenlik Şiirleri Ziya Borçalı'nın Arşiv Cönkünde

Şureddin MEMMEDLİ^{1*} | Gülnara GOCA MEMMEDOVA^{2**}

Özet

Şenlik Baba Gürcistan, Azerbaycan sahalarında hala 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında üne sahip olmuştur. Onun hakkında bilgilerin ve edebi mirasından örneklerin Tiflis, Bakü arşivlerinde yer alması fikrimize kanıttır. Bu açıdan öncelikle Selman Mümtaz adına Azerbaycan Devlet Edebiyat ve İncenanat Arşivi'ndeki Ziya Borçalı'ya ait “جنگ بیاض” = “Cönk-Beyaz” dosyasındaki Şenlik şiirleri ilgi çekicidir. Makaleye ek olarak arşivlerden ilgili alıntılarını tıpkıçekimleri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cönk, Şenlik, Şiirler

Ön Söz

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk karinesinde Rus esaretine boyun eğmeyen birçok Karapapak Türkleri Tiflis vilayetine bağlı Borçalı bölgesinden Osmanlı'ya göç etmişlerdi. Karapapak göçleri veya “Kaçakaç” göçleri denilen bu yer değişimleri sırasında hem de eski yerleşimlerden yeni yerleşimlere yaşam tarzı gelenekleri, göreneklere, sanat, şiir seçerisi de taşınmıştı. Bugün Borçalı-Ahıska-Kars ortak edebi alanı hakkında konuşabiliriz. Ve bu şiir, sanat devamlılığının en ünlü temsilcisi Şenlik Baba'dır diyebiliriz. Borçalı-Ahıska-Kars edebi şebekesi edebi-estetik zirvesine Borçalı saz geleneklerine sık ilişkin olan ünlü Şenlik Baba'nın ilhamında, sanatında ulaşmıştır.

Şenlik'in babası 1830'lu yıllarda Borçalı'nın Çürük Kamerli köyünden Çıldır'a göç etmişti. Şenlik'in kızı Gülhanım, torunu Kalender 1970'li yıllara kadar Borçalı'da

1- * Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, sureddinmemmedov@ardahan.edu.tr

2- ** Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Kafkas Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, gulnaragocaeva@ardahan.edu.tr

(Bolnis'te) yaşamışlardı. Şimdi de Borçalı'da, o sıradan Hamamlı, Fahrallı, Kamerli, Karabulak köylerinde Şenlik Baba'nın eski kuşaklar akrabaları bulunmaktadır. Borçalı kökenli, Borçalı saz kökenli olduğuna göre Şenlik, sanatın inceliklerini benimsemek amacıyla Borçalı-Ahıska'ya yüz tutmuştu.

Üstat ozanın Borçalı söz, sanat insanlarıyla irtibatı, onlarla değişmeleri önemli olgulardır. Bu olgular Borçalı'nın ünlü aşığı Hüseyin Saraçlı'nın düzüp-koştugu "Âşık Şenlik'in Borçalı Seferi" destanında (halk öyküsünde) yansıtılmaktadır [15: 93-117] [13:303-319]. Şenlik Baba'nın "Borçalı Samet Bey", "Mihralı Bey", "İsmail", "Cüyür Avı" (Karaca Avı), "Gürcistan Seferi" destan-koçaklamaları [3] [8] [2] bu yerlerle ilgilidir, daha doğrusu, Şenlik Baba'nın Borçalı mekanında dolaşım, gezi göstergeleridir.

Bilim insanlarının (M. Fahreddin Kırzioğlu, Ensar Aslan, Ali Berat Alptekin, Kaşem Veliyev, Doğan Kaya, vb) vurguladıkları gibi, Şenlik daha çok Borçalı saz gelenekleri üstünde yetişmişti [11] [3] [1] [16] [9] [12] ve bu özgünlüğüyle de Çıldır, Kars yörelerinde, ayrıca Borçalı, Ahıska, Göyce çevrelerinde, Azerbaycan sahasında sevilmişti. Bu vesileyle Şenlik'in sözleri Borçalı, Ahıska, Göyce âşıklarının, genelde Azerbaycan sahası âşıklarının ifa repertuarında geniş yer almıştı, toy-düğünleri süslemişti.

Şenlik şiirlerinin Gürcistan, Azerbaycan arşivlerinde görülmesini de bu sahaların âşık ortamlarında üstat sanatçının ün kazanmasıyla izah etmek doğru olardı.

1. Ziya Borçalı Cönkü Hususunda

Makalemizin ana kaynağı Bakü'deki Selman Mümtaz Azerbaycan Devlet Edebiyat ve İnce Sanat Arşivinde bulunan "جنگ بیاض" (Cönk-Beyaz) adlı bir belgedir.

Söz konusu belge Arap alfabesiyle yazılmıştır, iki defterdir. Sayfa numaraları bulunmaz. Acele kaleme alındığı, bazı imla yanlışlıklarına yol verildiği hissedilmektedir. Arşivde, şair Ziyeddin Efendiyev'in dosyasında (klâsöründe) yer almaktadır. [5] [14:11].

Belgenin yazılma ve göçürülme tarihlerini belirlemek açısından ikinci defterdeki yayın notlarından belli olur ki, defter 1903-1906 yıllarında Tiflis'te Muhammed Ağa Şahtahtılı'nın matbaasında bırakılmıştı. Yine ikinci defterdeki Rusça el yazmasıyla böyle bir not var: "Сія книга Зяддина Эфендиева, 1914" = Şu kitap Ziyeddin Efendiyev'in'dir, 1914 [5: 89]. 1914 yılında Ziya Borçalı'nın 12 yaşı vardı, demek ki, 1914 yılı onun bu cönkle ilk tanışlığı tarihidir. Birinci defter daha öncenindir. Ve hatırlatım ki, 1974 yılında Ziya Borçalı'nın el yazıları arşive götürülürken bu materyaller onun babası Yusuf Efendi Allahyarzade'nin de külliyyatı eklenmişti [7: 5].

Demek ki, cönk-beyaz, özellikle de birinci defter doğrudan Yusuf Efendi Allah-yarzade'ye mahsus olmuştur.

Adı geçen Yusuf Efendi Allahyazade (Allahyar oğlu) (1859–1943) Gürcistan'daki Borçalı-Karapapak Türklerindedir. Tiflis vilayetine bağlı Borçalı kazasının Hasanhocalı köyü doğumludur. İstanbul'da ruhani tahsili görmüştü. Borçalı kazasının sünni mezhep kadısı görevini üstlenmişti. Şiirler yazmıştı.

Yusuf Efendi'nin yaşam yıllarını göz önünde tutarak, söz konusu Cönkün 19. yüzyıl sonlarında düzenlendiğini, yani Şenlik şiirlerinin 19. yüzyıl sonlarında derlendiğini düşünürüz.

İkinci defterin düzenlenme tarihini, başka deyişle, Şenlik şiirlerinin bir defterden diğer deftere aktarılma tarihini 1903–1914 yılları arasına ait edebiliriz.

Cönkün göçürücüsü Ziyeddin Efendiyev (1902–1965) Yusuf Efendi Allahyazade'nin oğludur. Borçalı'nın Arıklı köyündendir. Öğretmenlik seminarisini (yüksek okulunu) bitirmişti, 25 yıl Tiflis'te devlet pedagoji enstitüsünün filoloji bölümünde öğretim üyesi çalışmıştı, ders kitapları hazırlamıştı, araştırma makaleleri, şiirler yazmıştı. Daha çok “Ziya Borçalı” mahlasıyla tanınmaktadır.

Bu arşiv belgesi onun edebiyat bilimine kıymetli hediyesidir.

Cönk, bilindiği üzere, genellikle âşık edebiyatı, halk şiiri ve folklor ürünlerini ihtiva eden bir mecmua, defter türüdür.

Ziya Borçalı Cönkünde düzenleyicinin seçtiği, Borçalı taraflarda yayılıp-sevilmiş şiirler toparlanmıştır. İşte bu, belgede bayatı-manilerle, halk destanlarımızdan şiirsel parçalarla, Fuzulî'den, Karacaoğlan'dan, 16.–17. yüzyıllar Azerbaycan âşıkları Tufarkanlı Abbas'tan, Hasta Kasım'dan, Kurbanî'den, 18. yüzyıl Azerbaycan şairleri Vidadi'den, Vakıf'den, 19. yüzyıl şairi Zakir'den, 19 yüzyıl ile 20. yüzyıl başları ünlü aşığı Elesger'den örneklerin yanında, Şenlik Baba'nın da edebi mirasından örneklerle rastlamağımız dikkat çekicidir.

Arşiv dosyasında “Güfte-yi Şenlik” sunumuyla aşağıdaki dizelerle başlayan veya redifli şiirler yer almaktadır:

“İsmail'le Semed Bey'e Uğradım” / “Efendim” [5: 48]

“Azrail'den Sonra Bilsen Kim Olur” / “Üstünde Eğlendi” [5: 77a]

“Fikrim Perişan Oldu, Hayalim Dağınık” / “İsmail” [5: 80]

“Aldanma Cibana, Olma Divana” / “Kalmadı” [5: 85a]

“Abır Günde Tor Göründü Gözüme” [5: 92]

2. “EFENDİM” REDİFLİ ŞİİR [5: 48]

Cönkte kayıt numarası: 116

Türü: Koşma-Koçaklama

Metin:

İsmail'le Semed Bey'e uğradım,
Bu diyarı geze-geze, efendim.
İsmail'le Semed Bey vezirler gördüm,
Vasfını kaldırım söze, efendim^{3*}.

Semed Bey'di hep onların koçbaşı,
Mihralı denilen şahların kuşu,
Yanlarında vardı yiğit yoldaşı,
Girmeyin onlarla bahse, efendim.

Osmanlı iline talan saldılar,
Celali Kürtüne kılıç çaldılar,
İran toprağından haraç aldılar,
Şahı da saldılar yasa, efendim

Mahmudoğlu idi bir etten kala,
Semed Bey benzerdi Rüstem-i Zal'a,
İsmail eğmezdi boyun kirala,
Kıymazdı kırmızı fese, efendim.

3- * Not: Borçalılı üstat ozan Kemandar bu dörtlüğü şu şekilde söylerdi:

Bu gün Gasımlı'nın seyrine vardım,
Borçalı'yı geze-geze, efendim.
Semed Bey adında bir gizir gördüm,
Vasfını kaldırram söze, efendim.
Zennimizce, bu daha doğru, daha mantıklıdır.

Çavuş Oğlu'nun zahmi ağırdır,
Mahmud yüz Kazak'ı bir an dağıdır,
İsmail düşmene, yada yağıdır,
Hiç kimse giremez bahse, efendim

Şenlik sesler koç yiğitler pirini,
Özgesine açmaz gizlin sırrını,
İsmail'le Semed Bey'in yerini
Tutmaz bu dünyada kimse, efendim.

Görüldüğü üzere, şiirde Borçalı beylerinin yiğitlikleri konu edinmiştir. Borçalı Köroğlu'su gibi ün kazanmış olan Kasımlı Semed Bey koçbaşı, Rüstem-i Zal benzerli yiğit, Semed Bey'in mücadele dostlarından Mihralı şahlar kuşu, Mahmudoğlu etten kale, İsmail düşmana yağı, kirala boyun eğmeyen mert, Çavuş oğlu ağır zahmlı, Mahmud yüz Kazak'ı bir anda dağıtan kahraman olarak övülürler.

Bu koşmanın bir adı da "Borçalı Beyleri" olarak geçer [10]. Şiirin farklı sürümleri (varyantları) bulunmaktadır. Birini M. Fahreddin Kırzıoğlu 1950'lilerde Çıldır'da Şenlik'in oğlu Âşık Kasım'dan yazıya almıştı [11]; birini 1970'lilerde Ensar Aslan derlemişti [3]; diğerleri Borçalılı üstat ozanlar Hüseyin Saraçlı'dan, Han Kemandar'dan, Nureddin Kasımlı'dan yazıya aktarılmıştı [15] [6] [13] [8] [10] [2]. Bu seçenekleri kıyaslayarak, Ziya Borçalı seçeneğini daha eski olması, yazılı şekilde bize ulaşması dolayısıyla daha özgü, daha ilkin olarak değerlendiririz.

3. "ÜSTÜNDE EĞLENDİ" REDİFLİ ŞİİR [5: 77a]

Cönkte kayıt numarası: 121

Türü: Koşma-Atışma

Metin:

Abbas
Azrail'den sonra bilsen kim olu,
Kimin gazabında fethi cenk olu,
Nice bin yıl yoldu Sırat'ın yolu,
Nice böyle şer üstünde eğlendi.

Şenlik

Azrail'den sonra Ecel de olu,
Yahya gazabında katı cenk olu,
Üç bin yıllık yoldu Sırat'ın yolu,
Yedi damı nar üstünde eğlendi.

Abbas

Siftah neden bine kurdu dünyayı,
Zaptı nice sır üstünde eğlendi,
Yedinci zeminin ismini söyle,
Rafı denge ne üstünde eğlendi.

Şenlik

Hak nurundan bine kurdu dünyayı,
Canlı cinli sır üstünde eğlendi,
Yedinci zeminin ismi Ecva'dır,
Rafı denge yer üstünde eğlendi.

Abbas

Abbas der: Bu reha koyuptur yüzü,
Ne donda yarattı lövh-i mahfuzu,
Ol kimdir, hep söyler, tükenmez sözü,
Çeker ahu, zar üstünde eğlendi.

Şenlik

Şenlik der: Karadır namerdin yüzü,
Yahut emerdendir lövh-i mahfuzu,
Lokmandır, hep söyler, tükenmez sözü,
Çeker ahu, zar üstünde eğlendi.

Bu, Şenlik'in Borçalılı şair Abbasali'yle soru-yanıt biçimindeki değişme-atışma-
sından bir parçadır, Abbasali'nin ortaya koyduğu muammanı Şenlik'in açmasıdır.

Bu şiirin de değişik metinleri (varyantları) bilinmektedir [2].

4. “İSMAIL” REDİFLİ ŞİİR [5: 80]

Cönkte kayıt numarası: 131

Türü: Koşma-Koçaklama

Metinden:

Fikrim perşan oldu, hayalim dağnık,
Sen düştün ağılıma yene, İsmail.
Mevlâ'm hüküm verip, bilinmez sırrım,
Günde girer yüz min dona, İsmail.

Her nadanı meclisinde eğlemez,
Lâf atıban hırslı hırslı söylemez,
Seyregub yurdunu abat eylemez,
Zülm ilen kurdurmaz bina, İsmail.

Kavga günü dağı deler cüdası,
Koroğlu'dan çoktu bunun edası,
Zaloğlu'dan artık gelir sedası,
Berekallah bele üne, İsmail.

Memleketi şana kimi taradı,
Şam, Halep'te, Kayseri'de var adı,
Zamanede bir kahraman türedi,
Seddi İskender'den fena İsmail.

Lâyıktı ki, Çenlibel'de eğlene,
Koroğlu'dan adaletli söylene,
Bezirgânlar boza, denkler paylana,
Dağlar döne zimistana, İsmail.

Yiğit odur döze yiğit yolunda,
Hükmün işler Urusya'nın ilinde,
Şenlik gibi âşıkların dilinde
Destan oldun her lisana, İsmail!

Koçaklamanın kahramanı İsmail, daha çok Kör İsmail olarak bilinmişti, Borçalı'nın Abdallı köyünden idi. Kasımlı Semed Bey'in kaçaklar takımına katılmıştı, Keşmir'de, Şiraz'da da kavgalar türetmişti, Osmanlı'ya geçmişti, sonda ata yurdu Borçalı'ya dönmüştü. Şenlik de İsmail'in ününün Kaf'tan Kaf'a yayıldığını, memleketi şana gibi taradığını nazıma dökmüştü.

5. "KALMADI" REDİFLİ ŞİİR [5: 85a]

Cönkte kayıt sayısı: 132

Türü: Koşma-Üstatname

Metin:

Aldanma cihana, olma divana,
Fani dünya bir insana kalmadı.
Seddi İskender'e, Rüstem-i Zal'a
Ali gibi şir-aslana kalmadı.

Günahımı anlar o güzel Allah,
Zeminde ummandı, asumanda mah,
Dünyaya geldi bir âdil padişah,
Sordu devran Alosman'a kalmadı.

Dört elli tutmadı dünya malını,
Bir oturup düşün ahret halını,
Kiçikler saklamaz büyük yolunu,
Döndü devran, bir zamana kalmadı.

Bişare Şenlik de düşüp ah zara,
Çok itibar etme devlete vara,
Süzüldü bedenden, çekildi dara,
Cüsti mülk olup cana kalmadı.

Görüldüğü üzere, Şenlik'in şiirlerinde dünya, insanlık, adalet konularının görülmesinin kanıtı açısından önemli örnektir.

Sonuç

Sözlü edebiyat taşıyıcılarının eserlerinin eski yazılı arşiv belgelerinde rastlanması nadir olgulardandır.

Bu bakımdan Şenlik Baba'nın yaratıcılığında örneklerin 19. yüzyıla veya 20. yüzyıl başlarına ait cönkte görülmesi önem taşımaktadır.

Açımını verdiğimiz bu olguyu böyle değerlendire biliriz:

(a) Şenlik Baba şiirleri hala onun yaşamını sürdürdüğü zaman âşıkların ifa dağarcığında yer almıştı, ayrıca şiir severlerin, yazılı edebiyat derleyicilerinin de dikkatini çekmişti

(b) Şenlik Baba'ya dikkat ve rağbet Gürcistan ve Azerbaycan sahalarında sonralar da devam etmiştir, günümüzde de büyük boyutta sergilenmektedir.

Son olarak; Şenlik Baba'yı Borçalı âşık mektebinin temsilcisi olarak kabul edenler belirli anlamda haklıdır görüşünderiz. Bu, hiç de onu Çıldır-Kars âşıklık hazinesinin elinden almak anlamına gelmez. Zira Şenlik Baba Borçalı, Ahıska, Çıldır, Kars âşık şebekesi, Azerbaycan, Anadolu âşık çevresi dâhil olmakla tüm Türk dünyası ozan geleneğinin baş üstatlarındandır.

Kaynaklar

1. ALPTEKİN, Ali Berat: Çıldırli Âşık Şenlik Bibliyografyası (Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Örnekler); Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1989
2. ALPTEKİN, Ali Berat / COŞKUN, M. Nizamettin: Çıldırli Âşık Şenlik Divanı (Hayatı, Atışmaları ve Hikâyeleri); Ankara 2006
3. ASLAN, Ensar: Çıldırli Âşık Şenlik, Hayatı-Şiirleri-Karşılaşmaları-Hikâyeleri; Ankara 1975
4. BORÇALI, Ziya: Zabit Mahlaslı Bir Şair, Seçilmiş Makaleleri ve Topladığı Bayatiler; Çarşoğlu neşriyatı, Bakü 1999
5. “جنگ بیاض” = Cönk-Beyaz; Azerbaycan Respublikası Selman Mümtaz adına Edebiyat ve İncesanat Arşivi, dosya 533, belge 63/64, tarih: 1914
6. “Gürcüstan”: Azeri Türkçesinde gazete; # 11, Tiflis 1994
7. “Gürcüstan”: Azeri Türkçesinde gazete; # 12–13, Tiflis 2001
8. HACILAR, Valeh: Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hakikatlerde; Kolori yayıncılık, Tiflis 2001
9. KAYA, Doğan: “Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu”; Türk Kültürü, dergi, # 8, s. 499–508, Ankara 1997
10. KEMALOĞLU, Mahmud / DERViŞ, Osman / KARAPAPAK, Şureddin: Borçalı Âşıkları; Nurlan neşriyatı, Bakü 2005
11. KIRZIOĞLU, M. Fahrettin: Âşık Şenlik; Ankara 1960
12. KORKMAZ Ramazan: Çıldır Folklor ve Etnografyası, Ankara 2015
13. MAKAS, Zeynelabidin: “Âşık Şenlik'in Borçalı Seferi”; Türkiyat Araştırmaları Dergisi, # 6, s. 303–319, Konya 1999 / www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s6/6.pdf (erişim 01.04.2015)
14. MEMMEDLİ, Şureddin: “Ziya Borçalı Cönk-Beyazı”; Prometey, dergi, # 1/2, s. 52–54, Bakü 2000
15. MEMMEDLİ, Şureddin: Azerbaycan Edebiyatının Borçalı Kolu; Kolori yayıncılık, Tiflis 2003 / <http://ebooks.presib.az/pdfbooks/azedborch.pdf> (erişim 01.04.2015)
16. SARAÇLI, Âşık Hüseyin: Şiirler, Söylemeler; Yazıcı neşriyatı, Bakü 1992
17. VELİYEYEV, Kaşem: Âşık Şenlik'in Hayatı, Muhiti ve Yaratıcılığı; Doktora Tezi, Bakü 1991

EK 1:

Cönkten Şenlik'in "Efendim" şiiri

146

اسماعیل خان صمدی کبک سینه داریم
بوداری کز سینه افندی هم کویم
اسماعیل خان صمدی کبک سینه داریم
وضع قالمور دیم سوزه افندی هم

صفا او علی افندی
صمدی کبک بنگار سینه داریم
اسماعیل بوزونه کبک سینه داریم
قنجر افندی هم

اسماعیل خان صمدی کبک سینه داریم
خط علی ایوی شاملا کبک سینه داریم
پانتا وار ایوی کبک سینه داریم
ادولبار کور اوغلی خان صمدی کبک سینه داریم

صفا او علی افندی
صمدی کبک بنگار سینه داریم
اسماعیل بوزونه کبک سینه داریم
قنجر افندی هم

اسماعیل خان صمدی کبک سینه داریم
جلا کور دینه ولیج حالولبار
ایران اولایتدن خراج اولبار
شاهین قوبدبار کبک سینه داریم

صفا او علی افندی
صمدی کبک بنگار سینه داریم
اسماعیل بوزونه کبک سینه داریم
قنجر افندی هم

EK 3:

Cönkten Şenlik'in "Kalmadı" şiiri

تقدیر کتب
(131)
آلده انجا بجاندا اولمک دیرلر
خانده نیا بیز نیکه قالمادی
شده کسکندره رسم زاراله
علله کی نیر اصلانیه قالمادی

کوندا بیکه فوج اولمور اول کوزلک
زیندو عثمان آسماندا ما
هونیا به کلدی ببعده لک شاه
سوردی هم ران ال غمنازه قالمادی

حسرت الام عامه نیا مالیه
سراوتورم شون آفت حالیه
کچکلسا هلامار بو بوکله یونیه
آه مندی هم ران بزمنازه قالمادی

بچیلر شکتیک نیکه نیا اولمک
چوققا اعتبار ایلجه لکته و ارسه
سوز بیلدی نیندن چککلسا طرفه
جنت ملک لوب جان قالمادی

غزیزیم دم دم مان
اوضور سیکلج دم دم مان
سهم حقیقت سوزریم
دم دم بیز بوکر دم دم مان

کوزیم دمار دمار
کوزیم دمار دمار
کوزیم دمار دمار
کوزیم دمار دمار